

УДК 502.7: 599 (477. 82)

Рідкісні і малочисельні види ссавців Шацького національного природного парку

Ігор Дикий, Євгенія Сребродольська

Рідкісні і малочисельні види ссавців Шацького національного природного парку. — Дикий І., Сребродольська Є. — Протягом 2000–2007 рр. на території Шацького національного природного парку проведено комплексні теріологічні дослідження. Встановлено сучасний склад теріофауни ШНПП, який нараховує 55 видів, вісім з яких занесено до Червоної книги України. З них 15 видів ссавців є рідкісними. Це становить майже 30 % видового складу теріофауни Парку. До малочисельних і рідкісних видів ссавців на території парку належать: *Crocidura leucodon*, *Sorex caecutiens*, *Neomys anomalus*, *Myotis mystacinus*, *Myotis myotis*, *Myotis nattereri*, *Vespertilio murinus*, *Barbastella barbastellus*, *Eptesicus nilssonii*, *Sicista betulina*, *Cricetus cricetus*, *Meles meles*, *Canis lupus*, *Felis silvestris*, *Alces alces*.

Ключові слова: ссавці, рідкісні види, Шацький національний парк.

Адреса: Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Грушевського 4, м. Львів, 79005, Україна; E-mail: zoomus@franko.lviv.ua.

Rare and non-abundant mammal species of the Shatsk National Park. — Dykyi I., Srebrodolska E. — During 2000–2007 a complex theriological research at the territory of the Shatsk national park had been carried out. A current composition of the park's theriofauna was ascertained. It includes 55 species among, 8 of them are included into Red book of Ukraine. That makes up almost 30% of mammal fauna of the park. 15 ones belong to rare and scanty species of the park. They are: *Crocidura leucodon*, *Sorex caecutiens*, *Neomys anomalus*, *Myotis mystacinus*, *Myotis myotis*, *Myotis nattereri*, *Vespertilio murinus*, *Barbastella barbastellus*, *Eptesicus nilssonii*, *Sicista betulina*, *Cricetus cricetus*, *Meles meles*, *Canis lupus*, *Felis silvestris*, *Alces alces*.

Key words: mammals, rare species, Shatsk National Park.

Address: Ivan Franko National University of Lviv, Hrushevsky str. 4, 79005 Lviv, Ukraine; E-mail: zoomus@franko.lviv.ua.

Вступ

Шацький національний природний парк розташований на північному-заході Волинської області України в регіоні Волинського Полісся. Територія Парку охоплює комплекс Шацьких озер (22 озера) і займає площу 32,5 тис. га.

Теріофауна Шацького НПП впродовж 80–90-х років залишалася малодослідженою. Перший фауністичний список ссавців Шацького національного природного парку був складений у 1988 році працівниками наукового відділу Парку. До 1994 року на цій території нараховували 44 види ссавців (Матейчик та ін., 1994). З 2000 року розпочато комплексні теріологічні дослідження території Парку (Srebrodolska, Дукуу, 2000; Сребродольська та ін., 2001, 2004; Башта та ін., 2002; Царик та ін., 2004; Дикий, 2005), які дозволили встановити раритетні види даної території та оцінити стан їхніх популяцій.

Дана робота є першим зведенням щодо раритетних видів ссавців Шацького НПП та прилеглих до нього територій, що без сумніву робить її актуальною в контексті збереження біотичного різноманіття даної території і Західного Полісся загалом.

Матеріал і методика

Основні обліки теріофауни проводили на території Парку у літній і зимовий періоди 2000–2005 рр. в районі озер Пісочне, Мошно, Кримно, Луки, Перемут і Світязь (Шацький р-н, Волинської обл.). Проводили візуальні спостереження за тваринами, троплення на вологому ґрунті та снігу, пошук та облік жилих нір, а також проводили опитування працівників Парку і лісової охорони. Облік дрібних ссавців проводили методом пастко-ліній (пастки Геро на стандартну приманку) і ловчими канавками (Загороднюк, 2002; Кондратенко, Форощук, 2006). Облік кажанів та пошук їхніх материнські колонії проводили з використанням ультразвукового детектора «Pettersson D–200». Встановлення видового складу материнських колоній здійснювали шляхом відлову тварин павутинною сіткою.

Тушки здобутих особин зберігаються в Зоологічному музеї Львівського національного університету ім. І. Франка. Назви видів подаються відповідно до фауністичного списку ссавців, впорядкованого авторами у формі навчального посібника для студентів біологічного факультету «Хребетні тварини Західних областей України» (Царик та ін., 2003).

Результати досліджень

Комплексні теріологічні дослідження, проведені впродовж 2000–2007 рр., дозволили встановити серед сучасного складу теріофауни Шацького НПП, який нараховує 55 видів, з яких вісім занесено до Червоної книги України (1994), 15 видів ссавців є рідкісними. Це становить майже 30 % видового складу теріофауни Парку.

До малочисельних і рідкісних видів ссавців на території Парку належать такі:

● землерийки — *Crocidura leucodon*, *Sorex caecutiens*, *Neomys anomalus*, ● кажани — *Myotis mystacinus*, *Myotis myotis*, *Myotis nattereri*, *Vespertilio murinus*, *Barbastella barbastellus*, *Eptesicus nilssonii*, ● гризуни — *Sicista betulina*, *Cricetus cricetus*, ● хижі — *Meles meles*, *Canis lupus*, *Felis silvestris*, ● ратичні — *Alces alces*.

Ряд Мідицеподібні (Soriciformes)

Цей ряд представлений в Парку двома родинами — Talpidae та Soricidae, представники яких є широко розповсюдженими, проте малодослідженими. Родина мідицевих (Soricidae) на теренах Парку представлена шістьма видами. Мідицеві є вразливими видами через їх вузьку харчову спеціалізацію. Усі представники цієї родини мають охоронний статус згідно з додатком 3 до Бернської конвенції. Найбільш рідкісними з них на території НПП є мідиця середня (*Sorex caecutiens* Laxm., 1788) та білозубка білочерева (*Crocidura leucodon* Herm., 1780).

Зокрема, один екземпляр *Sorex caecutiens* (♂, 14.06.2002) зловлено на території біостаціонару ЛНУ ім. І. Франка у канавку. Вид ідентифіковано за вимірами (L=65; Ca=32; Pl=11 мм) та формою пеніса за визначником Б. А. Кузнецова (1975). Тушка з черепом зберігається в Зоологічному музеї ЛНУ ім. І. Франка. Раніше описані знахідки цього виду в Україні є необґрунтованими (Загороднюк, 1996) і, отже, ця знахідка може бути однією з перших для України [нещодавно цей вид знайдено у Східному Поліссі (Гаврись та ін., 2007)].

Білозубка білочерева також дуже рідко зустрічається у відловах на території Парку. Зокрема, впродовж 8 років нами зловлено лише одну самку цього виду на лісовій дорозі до о. Луки (21.06.2001 р., L=71, Ca=28, Pl=12 мм). Тушка з черепом зберігається у Зоологічному музеї ЛНУ ім. І. Франка. Переважно населяє вологі ділянки лісу з розвинутим трав'яним покривом, заболочені луки, заплави річок; зустрічається поблизу людських будівель.

Ще одним малочисельним видом мідицевих даної території, який фігурує у списку ссавців Парку, є рясоніжка мала (*Neomys anomalus* Cabrera, 1907), занесена до «Червоної книги України» (Матейчик та ін., 1994; Червона книга..., 1994). Вид населяє узбережжя водойм, заплави річок, луки та болота. Зустрічається у лісах із густим чагарниковим підліском. Впродовж періоду досліджень жодного разу вид не потрапляв у пастки чи канавки.

Ряд Лиликоподібні (Vespertilioniformes)

Ряд представлений лише однією родиною — гладеньконосі (Vespertilionidae). Хіроптерофауна Шацького НПП до 2000 року залишалася недослідженою. В окремих публікаціях містилися фрагментарні дані щодо кажанів даної території (Татаринів, 1956, 1960, 1973; Ткач та ін., 1995; Полушина, 1998). З 2000 року розпочато дослідження території із застосуванням ультразвукового детектора, відлову і кільцювання кажанів (Srebrodolska, Дукуу, 2000; Сребродольська та ін., 2001, 2004; Башта та ін., 2002; Башта, 2004). Тут наведено дані щодо 6 видів кажанів із 13-ти, відомих для Шацького НПП (Дикий, 2005).

До рідкісних і малодосліджених видів Парку належить нічниця велика (*Myotis myotis* Borkhausen, 1797). Наразі відомо лише дві знахідки виду. Вперше нічниця велика ідентифікована нами для території українського Полісся 2001 р. (Сребродольська та ін., 2001). Друга знахідка виду того ж року відмічена за межами Парку у с. Згорани Любомльського р-ну (Башта, 2004). Характерні літні сховища — горища будинків. Зустрічається поблизу водойм. Поширення виду на території Парку потребує ґрунтовніших досліджень. До вкрай рідкісних видів кажанів території Парку, належать нічниця війчаста (*Myotis nattereri* Kuhl), відома за лише однією знахідкою в уроч. «Грядя» у 2003 р. (Башта, 2004). Видом, для якого відома єдина давня достовірна знахідка в межах Парку за останні 40 років, є нічниця вусата (*Myotis mystacinus* Kuhl, 1817) (Сребродольська та ін., 2001). Влітку 2003 року А. Баштою (2004) зловлено ще 2 особини нічниці вусатої в ур. «Грядя» Шацького НПП.

Широковух (*Barbastella barbastellus* Schreber, 1774; 3 кат. за ЧКУ) відомий лише за трьома знахідками на території ШНПП і його околицях. Загалом за 40-річний період спостережень відмічено дві особини у смт. Шацьк та одна особина в смт. Згорани Любомльського р-ну (Татаринів, 1960; Ткач та ін., 1995; Башта, 2004). Пергач північний (*Eptesicus nilssonii*) виявлений Н. Полушиною (1998) навесні 1974 р. на березі оз. Пісочне. Це — найбільш північна знахідка виду для території України. Вдруге, влітку 2003 року цей вид зареєстровано в окол. оз. Світязь (Башта, 2004). За однією знахідкою в Парку відомий лилик двоколірний (*Vespertilio murinus* L.), виявлений в уроч. «Грядя» 2003 р. (Башта, 2004).

Всі види кажанів зазнають відчутного антропогенного впливу, особливо у літній період, від рекреантів Парку. Головними факторами впливу на кажанів є: турбування колоній у період розмноження, руйнація схованок материнських колоній та вилучення (вирубка) старих дерев із природними схованками (дуплами і щілинами).

Ряд Мишоподібні (Muriformes)

Мишоподібні є найбільш багаточисельним рядом на території Шацького Парку і представлені трьома родинами, що включають 17 видів.

Раритетним видом серед мишоподібних є мишівка лісова (*Sicista betulina* Pall., 1779). Відомі знахідки *S. betulina* І. Ємельяновою на початку 1970-х рр. в окол. смт. Шацьк (14–18.04.71) і двох самиць цього виду в Ростанському лісництві (28.05.71 і 14.10.71). *S. betulina* надає перевагу вересково-березово-сосновим та дубово-грабовим лісам даної території (Ємельянова, 1976). Впродовж 40 років вид не реєстрували на території НПП.

Малочисельним видом ссавців Парку з родини хом'якових (Cricetidae) є хом'як звичайний (*Cricetus cricetus* L., 1758). У 1994 році ми вперше зареєстрували жилу нору цього виду в окол. смт. Шацьк, поблизу оз. Світязь. Вид надає перевагу сільськогосподарським угіддям, що не обробляються з допомогою техніки, поблизу населених пунктів.

Ряд Собакоподібні (Caniformes)

Цей ряд найповніше представлений на теренах Парку родиною тхоревих (Mustelidae), представленої тут 7 видами. Майже усі представники тхоревих мають охоронний статус згідно з додатком 3 до Бернської конвенції. Тут наведено описи трьох найбільш рідкісних видів — борсука, вовка і kota лісового (горностаї тут — звичайний вид).

Борсук (*Meles meles* L., 1758) — малочисельний на території Парку вид, занесений до «Червоної книги України» (1994). Щільність населення виду складає 0,3 особини на 1000 га придатних угідь. Всього обліковано 10 поселень виду в Пульмівському та Мельниківському лісництвах, з них 4 жилих. Чисельність виду обмежена природною відсутністю великої кількості горбистих ділянок рельєфу з низьким рівнем ґрунтових вод та відповідними ґрунтами. Відчутний антропогенний прес на поселення борсука проявляється у формі турбування тварин рекреантами та руйнації ходів у піщаних ґрунтах.

З родини Собачих (Canidae), яка представлена трьома видами на теренах Парку, рідкісним видом є вовк (*Canis lupus* L., 1758). В кінці 70-х років ХХ ст. вид здобували поблизу оз. Мошно. На даний час спорадично реєструють заходи окремих особин із прикордонної зони з боку Польщі, зокрема, із Ростанського лісництва. 1994 року відмічено захід пари вовків з боку Білорусії. 1998 року знайдено вовче лігво поблизу с. Кропивники Шацького р-ну, з нього вилучено шестеро вовченят. 2004 року на території Світязького лісництва відмічена пара вовків, одного з них (самця) здобуто. 2005 року в цьому ж лісництві відстріляно ще одного самця вовка (В. Матейчик, особ. повідомл.). Відсутність вовка на теренах Парку пов'язана з негайним відстрілом тварин при їх появі та відносно низькою чисельністю ратичних — основного об'єкта живлення вовків.

Дуже рідкісним видом родини Котячих (Felidae) є кіт лісовий (*Felis silvestris* Schreber, 1777), який на Волинському Поліссі у 1950-х роках вважався звичайним, хоч і не численним видом (Татаринів, 1956, 1960). Вже у 1970-х роках на Волині вид вважали відсутнім (Татаринів, 1973). Різде скорочення чисельності привело до включення kota лісового до обох видань «Червоної книги» (1980, 1994) та включення виду у додаток 2 до Бернської конвенції (Ссавці..., 1999). За останні 20 років вид реєстрували лише двічі — влітку 1994 та 2003 рр. в районі оз. Мошно (Сребродольська та ін., 2004; Царик та ін., 2004). Ймовірно, це були заходи тварин на територію Парку з Білорусі.

Ряд Ратичні (Cerviformes)

Серед ратичних найбільш рідкісним видом на теренах Парку є лось європейський (*Alces alces* L., 1758). Лось на території Парку тримається в основному суцільних великих сильно заболочених, переважно листяних лісових масивів. Вид надає перевагу непрохідним болотам і хащам листяного молодняка. Зареєстровано зустрічі тварин у Мельниківському лісництві біля оз. Світязь та сліди самиці з телям влітку 2001 р. в околицях оз. Мошно.

Висновки

Висока частка рідкісних видів ссавців на території Шацького парку засвідчує наявність тут відносно добрих умов для існування повноцінних фауністичних комплексів. Між тим, лише в відносно малій частині випадків можна говорити про наявність стабільних життєздатних популяцій раритетних і малочисельних видів ссавців. Це, зокрема, можна впевнено говорити про два види: борсука та хом'яка звичайного, низька чисельність яких природньо зумовлена дефіцитом придатних для норіння біотопів в даному регіоні.

Щодо решти 13 видів — *C. leucodon*, *S. caecutiens*, *N. anomalus*, *M. mystacinus*, *M. myotis*, *M. nattereri*, *V. murinus*, *B. barbastellus*, *E. nilssonii*, *S. betulina*, *C. lupus*, *F. silvestris*, *A. alces*, то наявність їх стабільних життєздатних популяцій на території Шацького НПП є малоімовірною, а статус деяких з них (*N. anomalus*, *M. mystacinus*, *M. myotis*, *M. nattereri*, *V. murinus*, *B. barbastellus*, *E. nilssonii*) потребує уточнення та більш ґрунтовних досліджень.

Подяки

Щиро вдячні старшому нуковому спіробітнику ШНПП В. І. Матейчику за співпрацю та особисто надану інформацію про сучасні реєстрації вовка на теренах Парку.

Список літератури

- Баишта А.-Т. В.* Фауна рукокрилих Західного Полісся // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (17–19.05.2004, м. Шацьк). — Світязь, 2004. — С. 110–113.
- Баишта А.-Т., Сребродольська Є. Б., Дикий І. В., Мисюк В. О.* Ставкова нічниця *Myotis dasycneme* в західних областях України // Вісник Луганського державного педагогічного університету. — 2002. — № 1 (45). — С. 110–112.
- Гавриш Г. Г., Кузьменко Ю. В., Мишта А. В., Коцержинська І. М.* Фауна хребетних тварин національного природного парку «Деснянсько-Старогутський»: Колективна монографія / За ред. Г. Г. Гавриша. — Київ, 2007. — С. 83.
- Дикий І.* Фауна кажанів Шацького національного природного парку // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку: Мат-ли наук. конф. (ЛНУ ім. І. Франка та ШНПП, 16–18 вересня 2005 р., смт. Шацьк). — Львів: СПОЛОМ, 2005. — С. 31–34.
- Емельянова И. Ф.* Фенология некоторых зимоспящих млекопитающих Волинского Полесья // Сезонное развитие природы. — Москва, 1976. — С. 37.
- Загороднюк И. В.* Редкие виды бурозубок на территории Украины: легенды, факты, диагностика // Вестник зоологии. — 1996. — Том 30, № 6. — С. 53–69.
- Загороднюк І. В.* Польовий визначник дрібних ссавців України. — Київ, 2002. — 60 с. — (Праці Теріологічної школи, випуск 5).
- Кондратенко А., Форошук В.* Учет мелких млекопитающих и других групп животных ловчими канавками с целью изучения их сообществ // Теріофауна сходу України. — Луганськ, 2006. — С. 114–116. — (Праці Теріологічної школи, випуск 7).
- Кузнецов Б. А.* Определитель позвоночных животных фауны СССР (Пособие для учителей). — Москва: Просвещение, 1975. — Часть 3: Млекопитающие. — С. 34–38.
- Матейчик В. І., Горун А. А., Цвид В. І., Підопригора Л. М.* Видовий склад ссавців парку // Шацький національний природний парк (Наукові дослідження 1983–1993 рр.). — Світязь, 1994. — С. 176–178.
- Полушина Н. А.* Состояние популяций рукокрылых Западного Подолья // Европейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 106–116. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Сребродольська Є. Б., Дикий І. В., Мисюк В. О.* Літня фауна кажанів Шацького національного природного парку // Міграційний статус кажанів в Україні / *Novitates Theriologicae*. — Київ, 2001. — С. 86–89. — (*Novitates Theriologicae*. Pars 6).
- Сребродольська Є. Б., Дикий І. В., Мисюк В. О.* Теріофауна Шацького національного природного парку // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия биология, химия. — 2004. — Том 17 (56), № 2. — С. 134–143.
- Ссавці України під охороною Бернської конвенції / Під редакцією І. В. Загороднюка.* — Київ, 1999. — 224 с. — (Праці Теріологічної Школи, Вип. 2).
- Татаринов К. А.* Звірі західних областей України. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. — 188 с.
- Татаринов К. А.* Відомості по теріофауні Волинського Полісся // Наукові записки Кременецького держ. пед. ін-ту. — 1960. — Том 5. — С. 25–27.
- Татаринов К. А.* Фауна хребетних заходу України. — Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1973. — С. 149–150.
- Ткач В. В., Лихотон Р. И., Сологор Е. А.* Современное состояние изученности фауны рукокрылых (*Chiroptera*) Волинской области Украины // Вестник зоологии. — 1995. — Том 29, № 2–3. — С. 44–49.
- Царик Й. В., Яворський І. П., Шидловський І. В. та ін.* Хребетні тварини Західних областей України (навчальний посібник для студентів біологічного факультету). — Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — 54 с.
- Царик Й. В., Горбань І. М., Горбань Л. І. та ін.* Різноманіття наземних хребетних тварин Шацького національного природного парку // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (17–19.05.2004, м. Шацьк). — Світязь, 2004. — С. 106–109.
- Червона книга Української РСР.* — К.: Наук. думка, 1980. — 500 с.
- Червона книга України (Тваринний світ) / Під ред. М. М. Щербака.* — Київ: Українська енциклопедія, 1994. — С. 407.
- Srebrodolska Y., Dykuy I.* Bat fauna of the Shatsk National Natural Park // Abstracts of the III International Conference "Bats of Carpathian Region" (Rakhiv, Ukraine) / *Novitates Theriologicae*. — 2000. — Pars 3. — P. 48–49.